

УДК 1:316.3

А. В. Найчук,

кандидат філософських наук, доцент

(Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ЕПОХУ МОДЕРНУ

У статті, на основі соціально-філософського аналізу, розкрито трансформацію суспільних відносин епохи модерну, що знайшло своє відображення у поняттях "індивідуалізм" та "диференціація". Індивідуалізм розглянуто як встановлення "провідної" ролі особистості у структурі суспільства. Через диференціацію визначено відносини в усіх сферах суспільного життя: економічного, соціального, політичного. Визначено, що політичні інститути модерну вибудовуються на комплексі норм, які визначали способи формування і вирішення проблем володіння владою.

Процес переходу від традиційного суспільства до сучасного вельми складний та охоплює зміни всіх основних параметрів суспільного середовища.

Т. Лаусон і Дж. Геррод розглядають традиційне суспільство як тип соціального устрою, при якому поведінка індивідів визначається здавна властивими даному суспільству моделями. Основні правила соціального поведінки передаються від одного покоління до іншого і вирізняються насиченістю ритуальних дій. Зміни в такому суспільстві відбуваються повільно, а самому суспільству властива механічна солідарність. Хоча найчастіше традиційне суспільство сприймається як примітивне, воно має власну багату культуру і володіє технологічним досвідом, яким нерідко зневажають як старомодним, однак він прекрасно адаптований до природних умов. Д. Волошин, визначаючи термін "традиційне суспільство" як реальність, як цілком означене поняття, пропонує називати його "суспільство традицій" – це таке суспільство, в якому виділяється надособистісний суб'єкт права – народ, під яким розуміється сукупність традицій, які охороняє держава; в такому суспільстві поряд із універсальними правовими нормами існують і специфічні, відповідні традиціям кожного народу і діючі на території його постійного проживання норми. В контексті нашого дослідження, з погляду співвідношення сучасного і традиційного суспільств, останнє розглядають Е. Гіденс і О. Дугін. Е. Гіденс вважає, що традиція – спосіб інтеграції рефлексивного контролю дій і просторово-тимчасової організації співтовариства, засіб взаємодії з простором і часом, що забезпечує наступність минулого, сьогодення і майбутнього в будь-якій діяльності або досвіді. При цьому традиційним культурам властиве шанування минулого. Символи цінуються тому, що містять і увічнюють досвід поколінь. Згідно з Е. Гіденсом, найбільш відміною рисою, яка відрізняє сучасне суспільство від традиційного, є його безпрецедентний динамізм, який для суспільства традиції нехарактерний. О. Дугін, котрий відносить до традиційного суспільства всі типи суспільств (Стародавній Схід, Античність, Середньовіччя), що відрізняються від соціальних моделей Нового часу, головною відмінною ознакою такого суспільства визначає релігійні та міфологічні системи, які є основою усіх соціально-культурних і політичних інститутів [1: 75-78]. У "настроях і віруваннях, які передаються з покоління в покоління", природу традиційного суспільства вбачає також М. Вебер [2: 135].

Отже, взявши до уваги підходи до поняття "традиційне суспільство", можна виділити дві складові: традицію та сакральність. Традиція виступає як обмеженість, статистичність, стримування інновацій, а сакральність слугує своєрідною матрицею, яка утворює сутнісну основу традиційного буття.

Водночас події, пов'язані з періодами Відродження і Реформації, поклали початок кардинальним змінам у суспільстві, передусім, в країнах Західної Європи, що сприяло формуванню нового співвідношення "людина-суспільство". Як результат, сформувався новий тип суспільства, яке залежно від змістових факторів отримало назву Новий час, індустріальне суспільство, суспільство модерну, що знайшло відображення у працях К. Маркса, М. Вебера, Е. Гіденса, Д. Белла, Ж.-Ф. Ліотара та інших. У нашому дослідженні ми будемо використовувати термін "модерн", який, за визначенням Ю. Хабермаса, несе "філософський і політичний вимір" та "ідею безконечності, невичерпності й необхідності прогресу" [3: 396], що безпосередньо відповідає **меті нашого дослідження**.

Відповідно до словника "Соціологія: терміни, поняття, персоналії", за редакцією В. Пічі, поняття "модерн" визначає суспільство, яке зазнало трансформацій в результаті зміни суспільного устрою, індустріалізації, урбанізації, секуляризації, розвитку інститутів державності. В процесі вищезазначених змін вибудовується нова модель суспільства – "суспільство безперервного зростання", яке забезпечує відтворення і розвиток суспільства на певних засадах. З даного приводу Е. Гелнер зазначає, що якщо поступ наукового знання базується на припущенні, що жодний елемент не пов'язаний з іншим апріорно і що все піддається переосмисленню, то й економічний і технологічний поступ вимагає відповідного ставлення до людської діяльності та соціальних ролей. Ролі стають предметом вибору та впливу на ситуацію. Стабільність старої структури соціальних ролей стає несумісною з розвитком і нововведеннями. Нововведення, або становлення, означає творення нових явищ, межі яких не збігаються з контурами тих видів діяльності, місце яких вони заступають. Для суспільства модерну П. Штомпка виділяє такі характерні риси:

1. Індивідуалізм – остаточне встановлення в суспільстві центральної ролі індивіда замість ролі племені, групи, нації. Передумови індивідуалізму М. Вебер вбачав у "методично-раціональній системі активної поведінки, яка при певних умовах, проторувала шлях "духу" сучасного капіталізму. За встановлення своєї "обраності" перед Богом видавалися нагороди у вигляді гарантій спасіння в усіх пуританських деномінаціях; за встановлення своєї "обраності" перед людьми – нагорода у вигляді соціального самоствердження в середині

пуританських сект... Утворення аскетичних громад і сект з їхньою радикальною відмовою від патріархальних пут, з їхнім тлумаченням заповіту коритися значно більше Богу, ніж людям, виступило однією із важливих причин передумов сучасного "індивідуалізму" [2: 234]. Людина звільняється від обов'язкових групових зв'язків, вибирає за своїм бажанням соціальний колектив, самостійно визначає свої дії та несе особисту відповідальність за власні вчинки, успіхи і невдачі. Ідеалом стає автономна особистість. Діяльна і автономна людина мала реалізовувати свої творчі потенції як вільна суверенна особистість, що може сама будувати свої відносини з іншими людьми, включатися в ті чи інші соціальні групи і корпорації.

Упередження міжіндивідуальних відносин трансформує відносини індивіда і суспільства. Суспільство сприймається людиною не як процес "взаємодії узагальнення" з оточуючими людьми, а як складна система реально існуючих інституцій соціального цілого – корпорації, держави, школи тощо, з якими необхідно підтримувати відносини. Держава, корпорація, школа стають "персоналізованими" суб'єктами, а кожен окремий індивід – знеособленим об'єктом їхньої діяльності і соціальною функцією, підтримуючою ціле – суспільство. У своїй реальності вони є "речами" і в такій якості можуть виявитися "привласненими" приватними особами, які будуть розпоряджатися ними від імені суспільства [4: 25-26]. Успіх індивіда, зазначає М. Вебер, якщо він був досягнутий "благочестивим" шляхом, свідчив про "обраність" людини, піднімав престиж "секти", сприяв "розповсюдженню його вчення", і тому викликав "всезагальне задоволення" [2: 235].

2) Диференціація, яка найбільше проявилася, як зазначає П. Штомпка, у сфері праці, де з'являється велика кількість спеціалізованих, вузькопрофільних виробництв і професій, які вимагають різного рівня майстерності, компетентності й досвіду. В даному контексті, аналізуючи індустріальну сферу суспільства, можна визначити його диференціацію таким чином:

- індустріальне підприємство у більшості випадків радикальним чином відділене від сім'ї;

- індустріальні підприємства вводять оригінальний спосіб розподілу праці: вони містять не лише той розподіл, який існував у всіх суспільствах (між різними секторами економіки, між селянами, комерсантами й ремісниками), а й певний тип внутрішнього розподілу на підприємстві – технологічний розподіл праці, що є однією із характерних ознак сучасних суспільств. У. Бек вважає, що зміни у новій структурі суспільства "ведуть не тільки до утворення централізованої державної влади, до концентрації капіталу, але все більше до витонченого переплетіння поділу праці і ринкових відносин, до мобільності. Водночас – тут ми підходимо до узагальненої моделі – ці зміни зумовлюють потрібну "індивідуалізацію", звільнення від історично-заданих соціальних форм і зв'язків у розумінні традиційних основ панування і забезпечення ("аспект звільнення"), втрату традиційної стабільності з погляду дієвості знання, віри й прийнятих норм ("аспект роззакладування"), ведуть до нового виду соціокультурної інтеграції ("аспект контролю і реінтеграції")" [5: 8-9]. Отже, вибудовуються нові відносини між індивідом та виробництвом. Підприємство, грошовий обіг, ринок стають соціальними інститутами в силу прагнення до зростання виробництва і споживання, до звільнення господарської діяльності від релігійної, цехової та сеньйоріальної регламентації. Дане прагнення перетворило господарські практики із специфічних занять окремих кланів або станових груп в системи універсальних знеособлених ролей "продавець – покупець", "кредитор – позичальник", "керівник – виконавець" тощо. Вартість – наділення того, що робиться, а відповідно і того, хто робить, соціокультурним статусом – проявляється у відносинах між людьми як об'єктивна характеристика продукту [4: 27-28]. Відтак, на зміну кастовій, становій стратифікації приходять класова. Е. Гіденс виділяє чотири відмінності класів від інших видів соціальної стратифікації: по-перше, класи не встановлюються законами і не опираються на релігійну традицію: належність до певного класу не пов'язана з успадкуванням, привілеями, підкресленими законом або звичаєм; по-друге, індивід певною мірою досягає свого класу, а не просто одержує його при народженні, як в інших системах соціальної стратифікації; по-третє, класи утворюються від різниці в економічному становищі між угрупованнями індивідів, нерівності у володінні та контролі над економічними ресурсами; по-четверте, класові системи, на відміну від інших типів стратифікації, – системи нерівності, відносини в яких виражаються через персональні взаємини обов'язку або зобов'язань ("раб – господар", "кріпак – поміщик"), навпаки, функціонують через широкомасштабні зв'язки імперсонального характеру (нерівні умови праці та її оплати) [1: 293].

Диференціацію політичного П. Фабра вбачає у трьох факторах:

1. Формування "автономної політики". Засновником даного процесу вважають Н. Макіавеллі, який відділив політику від моралі, співвідношення яких він розглядав у двох площинах. Варто зазначити, що питання впливу моралі і релігії на соціальне і політичне життя не було для Н. Макіавеллі проблемним. Він вважав: "Наша релігія передбачає вище благо у смиренності, у відреченні від життя, тоді як язичницька віра передбачає його у величчі душі, в силі тіла і в усьому, що робить людину майбутньою. Наша релігія, якщо і бажає нам сили, то не на подвиги, а на терпіння" [6]. Отже, Н. Макіавеллі розглядав релігію прагматично, під кутом зору ступеня державних інтересів і єднання народу. Проте через призму "технології політики" релігія і мораль відходили на задній план, коли питання стояло про боротьбу за владу і її зміцнення. У праці "Державець" мислитель писав, що необхідно дотримуватися не уявної, а істинної правди, "тому, що відстань між тим, як живуть люди і як повинні жити, настільки значна, що той, хто заперечує дійсне заради належного, діє скоріше на шкоду, ніж на благо, оскільки бажаючи проповідувати добро в усіх випадках життя, він неодмінно загине, стикаючись з великою кількістю людей, які добра не бажають. Звідси випливає, що правитель, якщо хоче здобути владу, повинен засвоїти вміння відступати від добра і користуватися цим вмінням при необхідності" [7: 78].

У даному контексті варто зазначити і внесок Г. Гегеля у створенні теорії держави і розмежуванні її з громадянським суспільством. На відміну від своїх попередників, які не розмежували суспільство і державу, він розглядав їх як окремі утворення. Згідно з поглядами Г. Гегеля, громадянське суспільство існує не в середині

держави, а поза нею: "Якщо змішувати державу з громадянським суспільством і вважати її призначення для забезпечення і захисту власності й особистісної свободи, то інтерес окремих людей як таких не є головним пріоритетом, задля якого вони об'єдналися, а з цього випливає, що залежно від свого бажання можна бути, або не бути членом держави" [8: 279]. Завершив процес виділення політичного як окремої сфери діяльності А. Сміт, який у праці "Дослідження про природу і причини багатства нації" (1776) не тільки поділив, але й чітко визначив галузі економіки і політики.

2. Надання політиці світського характеру. Т. Гоббс у праці "Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і громадянської" з суто матеріалістичного погляду визначав, що "життя виступає лише рухом членів [тіла], початок яких знаходиться у певній основній внутрішній частині, і хіба не можемо ми мовити, що усі автомати (механізми, які рухаються при допомозі пружини і колес, наприклад, годинник) мають штучне життя?" [9: 6]. Штучно створеною, вважав мислитель, є й держава, "яка є штучною людиною, але більшою за розміром, і більш сильною, чим природна людина" [9: 6]. Держава як механізм знаходиться в русі, в результаті, "і з плином часу почесні посади [граф, маркіз, герцог тощо] були перетворені у звичайні титули" [9: 73]. На перший план Т. Гоббс висуває позитивні якості людини, вважаючи, що "заслуговує бути полководцем, суддею або займати будь-яку іншу посаду, тільки та людина, яка найбільш обдарована для виконання вказаних посад" [9: 73]. Відповідних поглядів дотримувалися й інші представники концепції "суспільного договору і природного права" – Г. Гроцій, Б. Спіноза, Дж. Локк. Завдяки даній концепції радикально змінюються погляди на джерело публічної влади, заперечується вплив на політичні відносини не тільки церкви, але й станової системи, що лежало в основі політичних відносин традиційного суспільства. При цьому відбувається проголошення "суверенітету" народу, який визнавався не тільки джерелом влади, а й її провідником. Англійський матеріаліст Д. Прістлі розглядав "світськість політики" через призму свободи, виділяючи політичну і громадянську свободу, визначаючи політичну свободу в праві членів держави займатися і зберігати за собою громадянські посади, або в крайньому випадку голосувати за тих, хто повинен виконувати ці посади. Щодо громадянської свободи, то це право на власні дії, які члени держави зберігають за собою і які не повинні порушувати уповноважені посадові особи. Отже, тенденція набуття політикою світського характеру проявилася у переході влади із спадкового привілею до делегованих народом повноважень. Відношення до влади, як до матеріальної практики, а не сакральної, як до ефективного управління ресурсами (прибічниками, грошима, засобами масової інформації тощо) сформувало прагнення до втягнення в практику боротьби за владу набагато більшої кількості резервів. Із розповсюдженням виборчого права на більшість народу і перетворення виборів у систему універсальних ролей "виборець – кандидат" держава стає суспільним інститутом, який можна захопити, утримувати, змінювати, але який не виникає і не існує з волі людини. Державне управління перетворилося із "родового ремесла сюзерена" в бюрократичний апарат. Держава деперсоніфікувалася і стала ролевою системою "громадянин – чиновник". Боротьба за владу з "мистецтва кланових і кабінетних інтриг" перетворюється в "політичне виробництво". Політичні партії в даному контексті перестають бути угрупованнями, які формуються на основі родинних або інших особистісних відносин, інституціоналізуються, трансформуються в політичну організацію, яка виражає інтереси суспільного класу або його прошарку, захищає його інтереси і керує ним у досягненні певних цілей та ідеалів, вибудовуючи систему ролей "лідер – прибічник" [4: 29]. Отже, громадяни й народи здобувають собі місце активних учасників політичного порядку. Тобто, людство досягло такої точки розвитку, коли воно вже цілком відповідальне за свою еволюцію, яка передбачає вибір щодо прийняття рішень.

Політичні інститути модерну вибудовуються на комплексі норм, які визначали способи формування і вирішення проблем володіння владою. Базовими елементами цього нормативного комплексу Д. Іванов визначає наступні: політичний курс – програма (ідеологія – лібералізм, консерватизм, комунізм тощо) дії та їх результати; реформа – вироблення і реалізація нового курсу; організація – постійні об'єднання людей для вироблення і реалізації курсу; підтримка громадськості – наявність активних прибічників курсу і позитивної громадської думки [4: 29].

По суті, в інституціональних політичних нормах, покликаних реалізовувати ідеї прогресу і свободи при розподілі і використанні влади, в основу був покладений раціоналізм, тобто фундаментальні основи орієнтації на володіння сутнісним. Центральними концептами епохи модерну стають "прогресивні методи", "прогресивні погляди", "свобода слова", "прогресивне людство" тощо [4: 25], які знайшли своє вираження, на думку Д. Ептера, в двох моделях політичного:

1) "секулярно лібертаріанська" або консенсусна система (система узгодження), яка характеризується плюралістичним, диверсифікаційним розподілом влади та лідерства, прагматичними, "змагальними" партіями й акцентом на компроміс (США, Західна Європа та інші ліберально-демократичні держави);

2) "священна цінність" або мобілізаційна система: характеризується політичною "релігійністю", персоналізованим або харизматичним лідером та однопартійною системою (комуністичні країни, країни "третього світу").

Таким чином, в результаті індивідуалізації й диференціації усіх сфер суспільного життя суспільство модерну сутнісно відрізняється від "онтології" традиційного суспільства. За визначенням Г. Медісона, "достатньо єдиного слова, щоб охарактеризувати сутність модерну від Декарта до Сартра: це слово – дуалізм. А результатом такого дуалізму виступає відчуження – відчуження суб'єкта від об'єкта, або психологічного від тілесного, а відповідно відчуження людини від природи" [10: 410]. Загальні риси суспільства модерну можна охарактеризувати таким чином: орієнтація на інновації; світський характер соціального життя; поступальний розвиток; виділена персональність, орієнтація переважно на інструментальні цінності; демократична система влади; наявність відкладеного запиту, тобто здатності виробляти не заради повсякденної необхідності, а заради

майбутнього; індустріальний характер; масова освіта; активний дієвий психологічний склад особистості; перевага світоглядного знання, точних наук і технологій (техногенна цивілізація); перевага універсального над локальним, що знайшло своє відображення у розбудові національних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. – К. : Основи, 1999. – 716 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. ; сост. общ. ред. послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. М. М. Беляева, К. В. Костина и др.]. – М. : Весь Мир, 2003. – 416 с.
4. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : "Петербургское Востоковедение", 2000. – 96 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова]. – М. : Пресс-Традиция, 2000. – 384 с.
6. Макиавелли Н. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gumer.ru.
7. Макиавелли Н. Государь / Сочинения исторические и политические. Сочинения художественные : [сборник] / Никколо Макиавелли ; [пер. с итал. Г. Муравьевой, Н. Томашевского, Е. Солоновича и др. ; примеч. М. Андреева, Р. Светлова]. – М. : Эксмо, 2008. – 512 с.
8. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель ; [пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц]. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
9. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Томас Гоббс ; [пер. с англ. и лат. ; сост., ред. авт. примечаний В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2 : Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – С. 3–546.
10. История философии : в 4-х книгах / [ред. Н. В. Мотрошилова]. – М. : "Греко-латинский кабинет" Ю. А. Шичалина, 1999. – Книга четвертая : Философия XX в. – 448 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Giddens A. Sociologia [Sociology] / A. Giddens ; [per. z angl. V. Shovkun, A. Oliinyk]. – K. : Osnovy, 1999. – 716 s.
2. Weber M. Izbranye proizvedeniia [Selected Works] / Max Weber ; [per. s nem.] / [sost. obshch. red. poslesl. Yu. N. Davydova ; predisl. P. P. Gaidenko]. – M. : Progress, 1990. – 808 s.
3. Habermas J. Filosofskii diskurs o moderne [Philosophical Discourse about Modernity] / J. Habermas ; [per. s nem. M. M. Beliaeva, K. V. Kostina i dr.]. – M. : Ves' Mir, 2003. – 416 s.
4. Ivanov D. V. Virtualizatsiia obshchestva [Virtualization of Society] / D. V. Ivanov. – SPb : "Peterburgskoe Vostokovedenie", 2000. – 96 s.
5. Beck U. Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society. On the Way to the Other Modernity] / U. Beck ; [per. s nem. V. Sedel'nika, N. Federovoi ; poslesl. A. Filippova]. – M. : Press-Traditsiia, 2000. – 384 s.
6. Machiavelli N. Rasuzdeniia o pervoi deкаде Tita Livii [Discourses on the First Decade of Titus Livy] [Elektroni resurs] / N. Machiavelli. – Rezhym dostupu : www.gumer.ru.
7. Machiavelli N. Gosudar' : Sochineniia istoricheskie i politicheskie. Sochineniia khudozestvennye [The Prince : Historical and Political Writings. Fiction Writings] : [sbornik] / Nicola Machiavelli ; [per. s ital. G. Muraviovoi, N. Tomashevskogo, E. Solonovicha i dr. ; prim. M. Andreeva, R. Svetlova]. – M. : Eksmo, 2008. – 512 s.
8. Hegel G. Filosofii prava [Law Philosophy] / Georg Hegel ; [per. s nem ; red. i sost. D. A. Kerimov, V. S. Nersesians]. – M. : Idea, 1990. – 524 s.
9. Hobbes T. Sochineniia : v 2 t. [Writings] / Thomas Hobbes ; [per s angl. i lat. ; sost., red. avt. primechanii V. V. Sokolov]. – M. : Mysl', 1991. – V. 2 : Liviafan, ili materiia, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo [Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil]. – S. 3–546.
10. Istoriia filosofii [History of Philosophy] : v 4-kh knigakh / [red. N. V. Motroshilova]. – M. : "Greko-latinskii kabinet" Yu. A. Shichalina, 1999. – Kniga chetvortaia : Filosofii XX v. [The Fourth Book : Philosophy of the XX Century]. – 448 s.

Матеріал надійшов до редакції 03.09. 2012 р.

Найчук А. В. Трансформация общественных отношений в эпоху модерна.

В статье, на основании социально-философского анализа, раскрывается трансформация общественных отношений эпохи модерна, что нашло свое отражение в понятиях "индивидуализм" и "дифференциация". Индивидуализм рассматривается как установление "ведущей" роли личности в структуре общества. Через дифференциацию определяются отношения во всех сферах общественной жизни: экономической, социальной, политической. Определено, что политические институты модерна строятся на комплексе норм, которые определяли способы формирования и решения проблем владения властью.

Naichuk A. V. Transformation of the Social Relations in the Modern Epoch.

This article is based on the socio-philosophical analysis and deals with the transformation of social relations of modernism era, which has been reflected in the terms of "individualism" and "differentiation". Individualism is distinguished as the establishment of "leading" role of the personality in the structure of society. By means of differentiation the relations are defined in all spheres of social life: economic, social, political. It is determined that political institutes of modern are built on the complex of norms that have identified the ways of formation and solving problems dealing with the power acquisition.